

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Ekeboryd

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken – 19 miljöer, Långasjö socken – 19 miljöer och Vissefjärda socken – 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS: "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en linugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1–3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

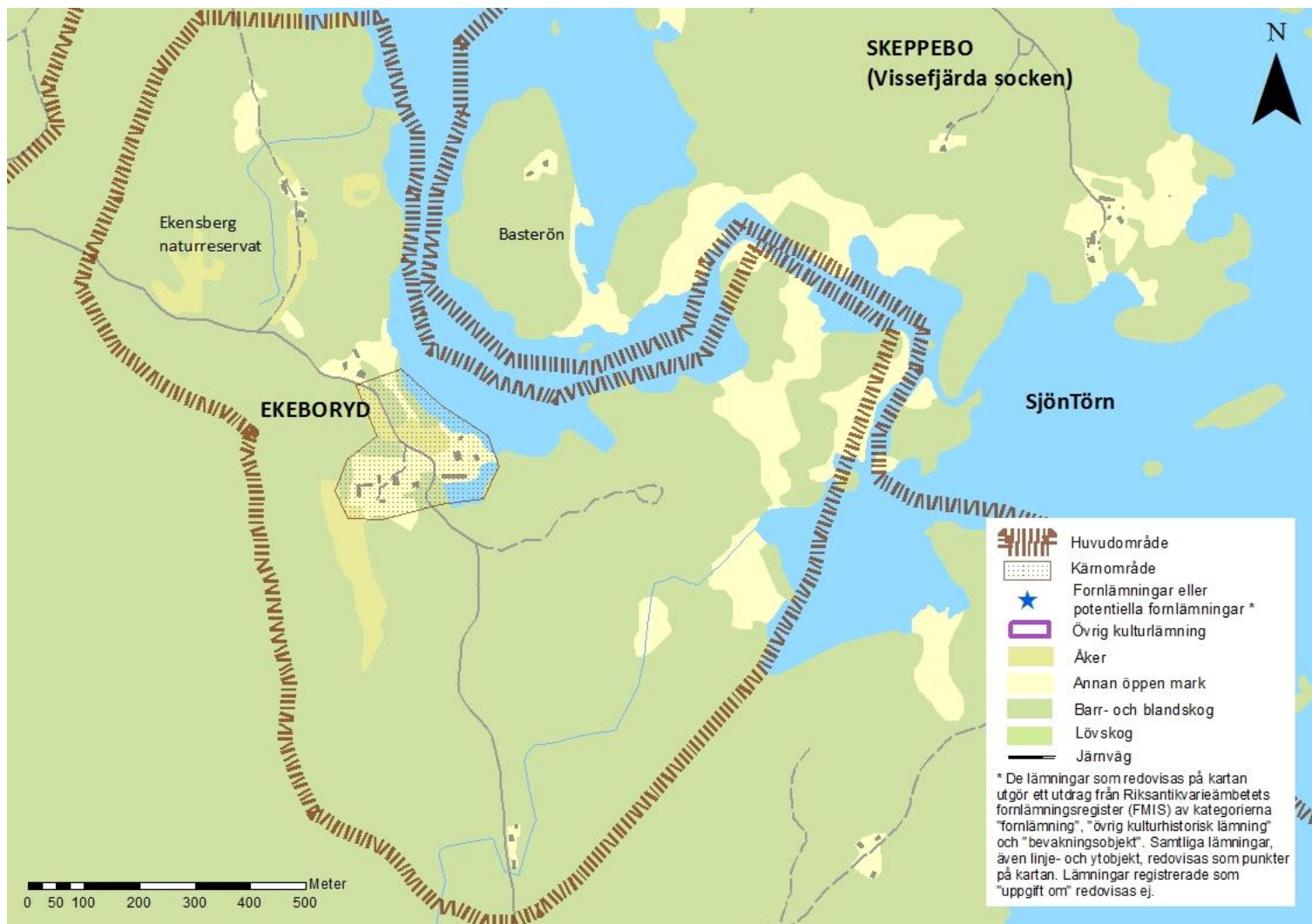
- Klass 1 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 – miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otvivelaktigt dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Omslagsbild: En så kallad salsbyggnad från sent 1800-tal och öppen odlingsmark mot sjön Törn.

EKEBORYD

Klass 3

Skogslandets jordbruk: Öppet odlingslandskap, med anor från 1600-talet, orienterat utefter sjön Törn. Vackert läge vid sjön, med stort inslag av lövträd. Delar av byn skyddad som Ekensberg naturreservat. Faluröd bebyggelse med bevarade ekonomibyggnader.

I Ekeboryd finns ett vackert öppet landskap med hagmarker, ålderdomliga strukturer och lövskog mot sjön Törn. Både inägomark och bebyggelse är orienterade efter sjön. Delar av byn är naturreservat. Tre gårdar inom byn har mer eller mindre bevarad äldre bebyggelse.

Byns tydligaste karaktärsdrag är att de öppna inägorna vänder sig mot sjön Törns vatten. Inägomarken bestående av åkerfält och ängar närmast bebyggelsen har sitt ursprung i 1600-talet¹. De största åkrarna ger intryck av att vara stenröjda under 1900-talet². Vid sjön ligger den lilla båthamnen, som förstärker intrycket av sjöns betydelse i byn, genom alla tider³.

Bebyggelsen karaktäriseras av en utskiftad by med två utflyttade gårdar, en gård som ligger kvar i ungefär samma läge som på 1600-talet samt ett nytt bebyggelseläge från 1910-talet. Alla byggnader i byn är rödfärgade, vilket ger en agrar prägel och håller samman byggnader från olika tider. Den slingrande grusvägen har i stort sett samma sträckning som den fick i samband med laga skifte (1825).

Skifteskartan från 1825.

Eken är ett dominerande trädslag i byn Ekeboryd, och har som namnet anger alltid funnits här. Namnet Ekeboryd är en sammansättning av ek, bod/boplats och ryd, som betyder röjning av lövskog. Delar av den öppna odlingsmark som finns än idag har sannolikt en gång varit ekskog⁴. Ett ovanligt inslag finns också i form av en nyplanterad ekskog (ca 1970) på en gammal åkermark⁵. I norra delen av byn finns naturreservatet Ekensberg⁶. Om våren sker här en rik

¹ Karta 1705.

² Många stenrösen som fanns på 1800-talet har tagits bort, se karta 1825.

³ Den äldsta skriftliga dokumentationen är från 1389. Ekebodharydh överlämnades då av några frälsemän som arv till "Anund och Katarina". 1498 omtalas byn Ekeboderyd som ett "torp" som är samma som utgård, under det väldiga Bergkvaragodset, som på den tiden var ett av vårt lands största jordkomplex i privat ägo (ur Gård och by i Långasjö socken 1978). Under historiens gång dyker namn som Trolle, Oxenstierna och Ulfspärre upp, som ägare till utgård Ekeboryd, idel friherrar och stormän.

⁴ Kronan lade beslag på alla ekskogar i området eftersom eken behövdes till skeppsbyggena vid örlogsstaden Karlskrona.

⁵ Den nya ekskogen planterades av virkeshandlare Fredrik Karlsson intill byvägen ca 1970.

blomning av vitsippor och blåsippor. I byn finns många odlingsrösen, som ett minne från forna tiders bönder som plockade sten ur sina åkrar och slängde dem på hög.

Inom huvudområdet, men utanför kärnområdet, finns en utskiftad gård (Ekeboryd 1:14/1:7). Vägen till gården går längs med/på en åker. Mangårdsbyggnaden (1845) är en enkelstuga i två våningar, också kallad sexknutabyggnad. Den har förändrats genom tilläggsisolering med mera, men är delvis välbevarad med delvis gamla fönster. Gården har också en kulturhistoriskt intressant äldre bod, ett annat uthus samt en bevarad traditionell ladugård. Gården är ett exempel på en utskiftad gård från början av 1800-talet. Eftersom byggnaderna på gården är sammantaget ålderdomliga och välbevarade är det kulturhistoriska värdet högt ⁷.

Längs med byvägen mellan bykärnan och naturreservatet ligger en gårdsenhet som uppfördes på 1910-talet (Ekeboryd 1:13). Bostadshuset (1915) har idag modern panel, fönster, farstu och frontespis. Den ursprungliga karaktären med ljus smal panel finns inte kvar. Den ladugård som ligger på tomten är enligt uppgift flyttad hit. Troligen är det en gammal före detta torparladugård, uppförd i skiftesverk och i stort välbevarad. På tomten finns också ett relativt nyuppfört bostadshus, som fungerar som gäststuga/arbetsrum. Detta har inte någon utpräglad arkitekturstil, gammal eller ny.

I byn finns några få exempel på hur fattigt folk kunde bo förr i tiden: Mitt emot infarten till den norra gården ska enligt uppgift ha funnits en jordkula⁸. Det finns stensträngar här idag, men det är svårt att tydligt se vad som kan ha varit själva jordkulans väggar eller murstock. Längs med vägen mellan Ekeboryd och Buemåla ligger torpet Bäckalund (Ekeboryd 1:8) ⁹. Bostadshuset (1890) är ganska välbevarat, med en bevarad vacker veranda och troligen originaldörr. Till miljön hör en mycket välbevarad torparladugård i skiftesverk, ett utedass samt en byggnad som inrymt snickeri (tidigt 1900-tal) ¹⁰, med stora fönster. Att en bevarad byggnad för någon form av hantverk också ingår höjer det kulturhistoriska värdet. Många torpare försörjde sig på hantverk, men detta syns inte alltid fysiskt i bebyggelsen idag, som här.

6 Naturreservatet Ekensberg utgörs av skogsmark med bland annat ädellövskog samt öppen före detta åkermark som numera hävdas genom slätter. Här finns också ett björkbevuxet kärr. Länsstyrelsen i Kalmar län.

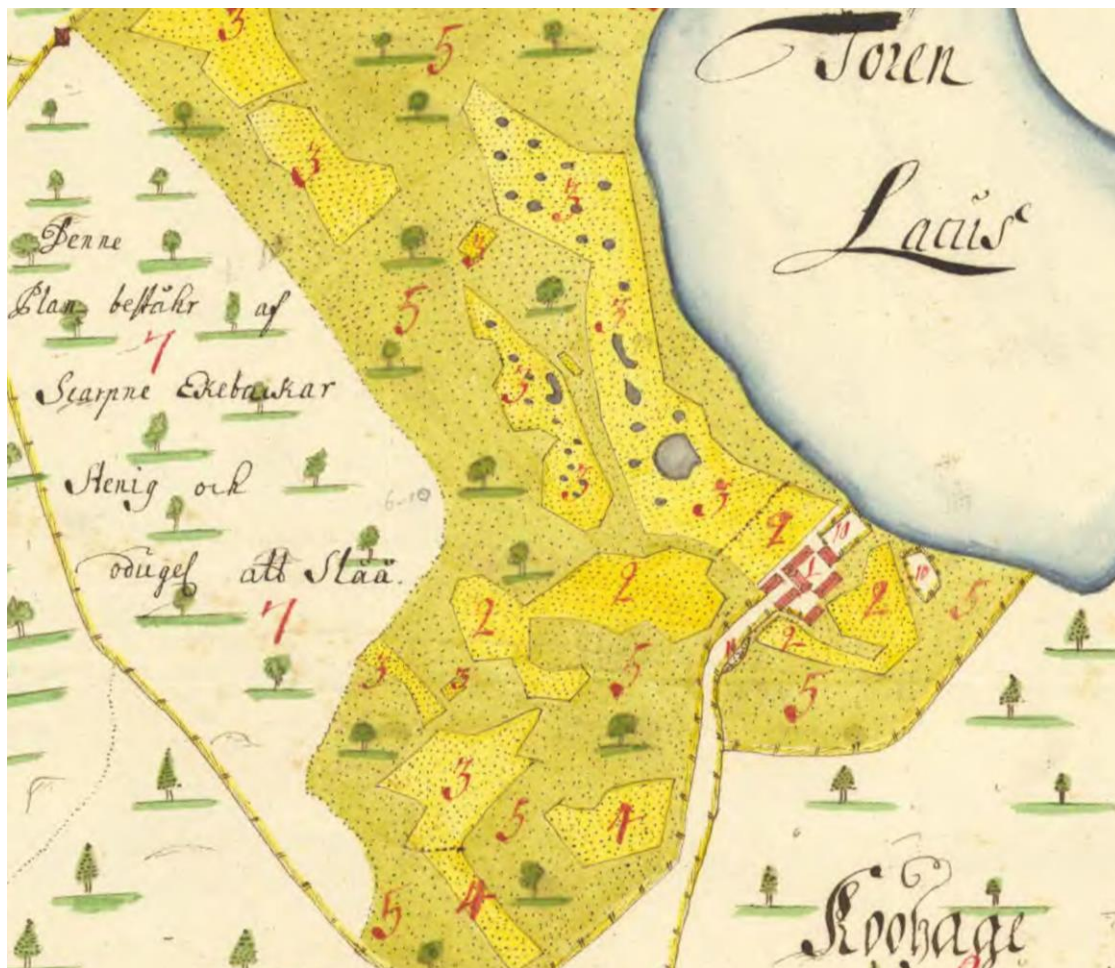
7 Nuvarande ägare är Folke Pettersson. På en av Långasjöfilmerna finns dokumenterat hur Folkes far, John Pettersson, på 1940-talet rodde med sina kor över sundet till Bastön, för sommarbete. I regel gick överfarten lugnt och bra, men enligt hörsägen, gick en gång ko-ekan överstyr – kanske var det bromsen, som irriterade korna. John fick då rådigt kasta sig i sjön och skära av kornas bindslen och därmed rädda den värdefulla lasten! När korna sedan äntligen var på plats, blev det för kvinnorna att, som vanligt, ro över till ön morgon och kväll för mjölkning. Ur tidningen Träskoposten.

8 I jordkulan ska enligt uppgift ha bott "en gumma".

9 Torpet byggdes av f.d. soldaten Johan August Ljung.

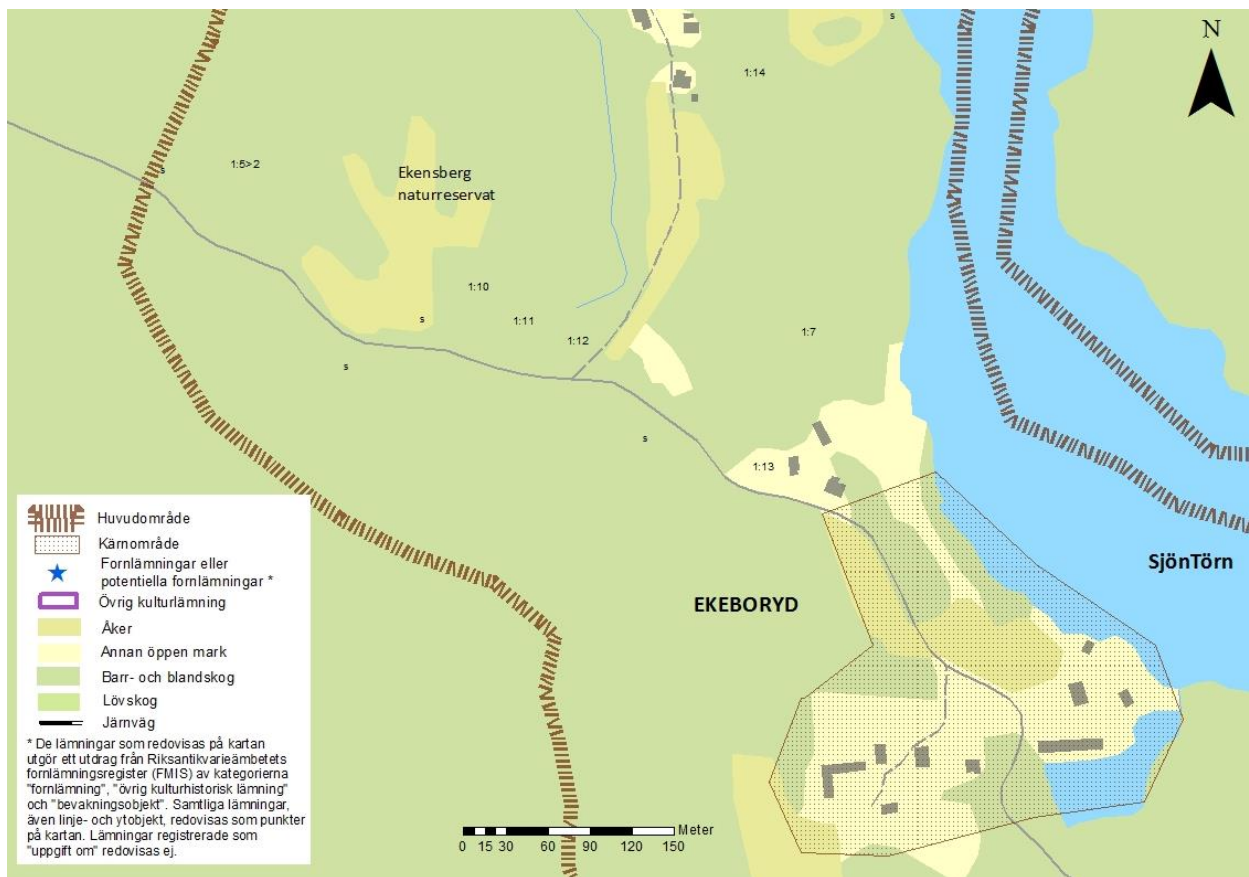
10 Boningshuset uppfördes 1890 av f.d. soldat Johan August Ljung. Han bodde där till 1902, då sonen Theander Ljung tog över. Theander var snickare, därav snickeriet på tomten. Theander hade en son, Bertil, som emigrerade till Amerika 1948 - Långasjös sista emigrant. I Amerika jobbade han bl.a. som reporter på Daily Journal.

Enligt Riksantikvarieämbetets register Fornsök finns inga fasta fornlämningar eller platser för lösfynd registrerade i Ekeboryd. Detta är ett tecken på att ingen inventering gjorts i modern tid. Sannolikt beror det inte på att det inte skulle finnas fynd härifrån eller att området inte skulle varit befolkat t.ex. under delar av stenåldern. Enligt Eric Elggvists sammanställning från 1938 har det i Ekeboryd hittats en stenyxa av s.k. Limhamnstyp från äldre stenåldern samt en flintdolk ¹¹.

Bebyggelsen består av en gård som ligger precis vid sjön på 1705 års karta.

¹¹ Boken Långasjö – försök till en sockenbeskrivning.

Kärnområdet

Kärnområdet

Den del av byn där den ursprungliga bebyggelsen låg, vid stranden av sjön, utgör i denna rapport områdets kärnområde. Gården närmast sjön (Ekeboryd 1:4) är belägen precis söder om den ursprungliga bebyggelsen. Av denna bebyggelse finns inga synliga spår (men kanske under mark). Dagens boningshus är en s.k. bredbyggnad (ca 1870), med frontespis och karaktäristiskt trekantigt fönster i dess gavelspets. Mangårdsbyggnaden¹² är exteriört mycket välbevarad. Till gården hör en sidobyggnad och traditionell röd- och svartmålad ladugård byggd i skiftesverk¹³. Trädgården med fruktträd är en viktig del av gårdens karaktär. Den på det hela mycket välbevarade gården har därför högt kulturhistoriskt värde.

12 Gården ägs av bröderna Staffan och Tommy Carlsson, barnbarn till Fredrik Carlsson, som var en av de i Långasjö kända s.k. Karlsönerna som drev en av ortens två lanthandlar. Tommy Carlsson, känd som TC, är konstnär.

13 Ladugården ligger i samma läge som den ladugård som fanns ca 1825 då skiftet genomfördes. Själva byggnaden är dock troligen från första hälften av 1900-talet.

Den andra gården i kärnområdet (Ekeboryd 1:3+1:5) är en tydligt utskiftad gård (1820-tal)¹⁴. Mangårdsbyggnaden är en ovanligt stor tvåvåningsbyggnad med tre fönsteraxlar på gavlarna. Ursprunglig karaktär är till det yttre i stort sett bevarad. Intill mangårdsbyggnaden finns en stor f.d. undantagsstuga (1927). Den ursprungliga karaktären är delvis förändrad efter moderniseringar. Undantagsstugan visar på levnadsvillkoren i bondesamhället och har stor betydelse både som bärare av kunskap, bärare av minnen och som rumsskapare i gårdsmiljön.

Referenser

Lantmäteriets historiska kartor (1705, 1825)
Riksantikvarieämbetets Fornsök
Arkeologisk rapport

Litteratur

Törn, en sjö i Småland, 1981
Långasjö - ett försök till en sockenbeskrivning. Eric Elgqvist, 1938.
Långasjö sockenbok
Träskoposten nr 2–2010

¹⁴ Ägaren Alm är den tionde brukaren i släkten (från 1728). Han tog över efter sin morfar Fritz Johansson ca 1980. Morfar Fritz brukade gården 1927-1975.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Delvis traditionell bebyggelse. Mangårdsbyggnader från perioden ca 1820–1880-talet med typisk utformning, bevarad karaktär och ursprungliga byggnadsdelar. Äldre ekonomibyggnader och stenkällare samt traditionella trädgårdar. Byns orientering mot sjön, med gamla anor.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn, stora delar med anknytning mot sjön. Stenmurar, röjningsrösen, trädgårdsgårdar och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna. Tydlig dominans av lövträd, särskilt ekar. Naturreservat.
- Bevarad torp-/backestugemiljö.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Naturreservatet Ekensberg.
- Ekeboryd utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som **särskilt värdefulla** ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskingsförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdet** är känsligt för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområde** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Inom **huvudområdet** bör hänsyn tas till områdets kulturhistoriska värden. Gårdarnas byggnader med uthus och ekonomibyggnader som berättar om gånga tiders levnadsvillkor är viktiga. Ängsladorna tillhör denna äldre typ av ekonomi. Skyddsåtgärder som inte är traditionella material kan användas, t ex plåttak. Nybyggnader och tillbyggnader bör anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation av byns bebyggelse är önskvärd.

Öppna åkrar och lövskogar.

En tvåvånings mangårdsbyggnad av typen enkelstuga (1845), samt en äldre timrad bod (Ekeboryd 1:14 / 1:7).

Till gården Ekeboryd 1:14 / 1:7 hör också en sidobyggnad och en traditionell ladugård.

Ekeboryd 1:13. Ombyggt bostadshus ursprungligen från 1910-talet.

Till huset på Ekeboryd 1:13 hör en liten äldre torparladugård samt en nybyggd gäststuga.

Dungar med lövträd, trädgårdsgård och stora stenröjda öppna åkrar närmast bebyggelsen och sjön.

Den lilla hamnen ger karaktär i byn, och berättar om sjöns betydelse genom alla tider.

Bostadshuset på Ekeboryd 1:3 är en ovanligt stor mangårdsbyggnad.

Till gårdsmiljön på Ekeboryd 1:3 hör även det ombyggda inredda f.d. undantagshuset.

Bostadshuset på Ekeboryd 1:4 är en välbevarad salsbyggnad. Till gårdsmiljön hör även sidobyggnad och trädgård.

Till miljön på Ekeboryd 1:4 hör också en traditionell ladugård, som ligger i samma läge som 1825.

En bit söder om byn ligger det före detta torpet Bäckalund (1890), Ekeboryd 1:8. Bostadshuset är till stora delar välbevarat, med bevarade detaljer vid entrén. Typiska sidobyggnader till torpmiljön är utedasset och den lilla välbevarade torparladugården, samt en annan ekonomibyggnad, som inrymt Theander Ljungs snickeri. Theanders son Bertil, som emigrerade till Amerika 1948, lär ha varit Långasjös sista emigrant.

Snickeri och utedass ger än idag viss förståelse för torparens levnadsvillkor för 100 år sedan. Verandan är troligen ett prov på snickarens kunskap.

Länsstyrelsen
Kalmar län